

Colloquium 2(46)/2022
ISSN 2081-3813, e-ISSN 2658-0365
CC BY-NC-ND.4.0
DOI: <http://doi.org/10.34813/17coll2022>

ZWIĄZEK PRZESĄDNOŚCI I WIARY W ZJAWISKA NEWYJAŚNIONE Z CECHAMI OSOBOWOŚCI TYPU D I ORIENTACJĄ NA DZIAŁANIE VS. STAN W KONCEPCJI KONTROLI DZIAŁANIA JULIUSA KUHLA

**Relationship of superstition and belief in unexplained phenomena
with type D personality traits and action orientation vs.
state in the concept of Action Control by Julius Kuhl**

Joanna Rzepka
e-mail: joarzepka@gmail.com
ORCID 0000-0001-6761-2202

Wojciech Napora
Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie
e-mail: w.napora@ujd.edu.pl
ORCID 0000-0002-4224-9563

Streszczenie

Celem przeprowadzonych badań było wskazanie na związek zachodzący pomiędzy przesądnością, wiarą w zjawiska niewyjaśnione, cechami osobowości typu D a orientacją na działanie – stan w ujęciu Juliusa Kuhla. Ponadto sprawdzono, w jaki sposób kobiety różnią się od mężczyzn w zakresie przesądności i wiary w zjawiska niewyjaśnione. Co więcej, wykazano, w jaki sposób pod kątem tych zmiennych różnią się osoby w zależności od posiadanego wykształcenia (N = 64). Wykorzystano następujące metody badawcze: *Kwestionariusz otwartości przekonań* (KOP20), *Skalę do pomiaru typu D* (DS-14), *Skalę kontroli działania* (ACS-90) oraz skalę *Niewyjaśnione zjawiska* (NZ). Uzyskane wyniki wskazują m.in. na wyższy poziom wiary w zjawiska niewyjaśnione u kobiet niż u mężczyzn, wyższe nasilenie tej zmiennej u osób z wykształceniem podstawowym i zawodowym w porównaniu do osób z wykształceniem średnim i wyższym, ujemną korelację zachodzącą pomiędzy przesądnością a cechami osobowości typu D i pozytywną korelację pomiędzy przesądnością a orientacją na działanie.

Słowa kluczowe: przesądność, zjawiska niewyjaśnione, cechy osobowości typu D, orientacja na działanie, orientacja na stan.

Abstract

The aim of the research was to show the relationship between superstitiousness, belief in unexplained phenomena, and action-oriented type D personality traits - the state according to Julius Kuhl. In addition, it was checked how women differ from men in terms of superstition and belief in unexplained phenomena. Moreover, it was shown how people differ in terms of these variables depending on their education (N = 64). The following research methods were used: the Belief Openness Questionnaire (KOP20), the Type D Measurement Scale (DS-14), the Action Control Scale (ACS-90) and the Unexplained Phenomena Scale (NZ). The obtained results indicate, *inter alia*, higher level of belief in unexplained phenomena in women than in men, higher level of this variable in people with primary and vocational education compared to people with secondary and higher education, negative correlation between superstition and type D personality traits, and a positive correlation between superstitiousness and action orientation.

Keywords: superstition, unexplained phenomena, D personality traits, action orientation, state orientation.

Wprowadzenie

Pomimo dużej popularności i powszechności, znaczenie słowa przesąd nie jest łatwe do zdefiniowania, a przesądne zachowania przejawiają się w wielu aspektach życia jednostki (Faiza, 2018). Jedną z jego najwcześniejszych definicji w psychologii zaproponował Warren (1934, za: Rudski, 2003), który określa przesąd jako dyspozycję lub skłonność do przypisywania przyczyn zjawisk naturalnych okultyzmowi czy mocom nadprzyrodzonym lub akceptowanie wierzeń, których prawdziwość została zakwestionowana przez naukę. Z kolei Maller i Lundeen (1933) definiują osobę przesądną jako taką, która przypisuje związek przyczynowo-skutkowy zjawiskom i obiektom, które w rzeczywistości nie są ze sobą powiązane. Jak sugeruje Rudski (2003), jako zachowania przesądne mogą być traktowane między innymi zjawiska takie jak wiara w duchy, astrologię, cuda biblijne, chiromancja (wróżenie z ręki), przepowiadanie przyszłości, spirytualizm, wiara w szczęście przynoszone przez czterolistną koniczynę czy strach przed czarnymi kotami. Przesądnosc można ująć jako postawę, która zawiera aspekt afektywny (emocje związane ze strachem, niepokojem, zachwytem, które jednostka może przejawiać w stosunku do amuletów czy „szczęśliwych przedmiotów”), poznawczy (odnoszący się do sposobu myślenia o świecie) i behawioralny (wiążący się z zachowaniem człowieka i prób wpłynięcia na otaczającą rzeczywistość za pomocą zachowań uznawanych za przesądne) (Saenko, 2005).

Buhrmann i Zaugg (1981) wykazali, że istnieje pozytywny związek pomiędzy częstością wizyt w kościele a występowaniem przesądnych wierzeń i zachowań u sportowców ze szkół średnich oraz wyższych. Jakkolwiek, te rezultaty nie były replikowane w pozostałych badaniach. Dla przykładu Jones, Russel i Nickel (1977) nie znaleźli korelacji między skłonnością do wiary w przesady i zjawiska paranormalne a religijnością, natomiast zauważyli pozytywną korelację z inteligencją. Z kolei Ellis (1988) odkrył istotną statystycznie negatywną korelację dotyczącą samopostrzegania przesądności przez kobiety a ich wiarą w anioła stróża i uczęszczaniem do kościoła. French i Stone

(2014) podają, że kobiety w większym stopniu wierzą w spirytualizm, telekinezę, czarnoksiężstwo, przewidywanie przyszłości, astrologię, reinkarnację, są bardziej przesądne i wierzą w moc szczęśliwych przedmiotów i amuletów. Shippers i Van Lange (2006) dodają, że ludzie używają rytuałów w sytuacjach, które są dla nich ważne i w ramach których odczuwają niepewność. Sosnowski i Wiech (2006) wykazali ujemną korelację zachodzącą pomiędzy przesądnością a wykształceniem.

Damisch, Stoberock i Mussweiler (2010) w serii czterech eksperymentów wykazali, że osoby, którym został zaindukowany „szczęśliwy urok” radziły sobie lepiej na dalszym etapie wykonywania zadania motorycznego bądź poznawczego niż osoby, którym nie aktywowano tego schematu. Ich zwiększona wydajność była efektem wzrostu postrzeganego poziomu własnej skuteczności, wiary w możliwość jak najlepszego wykonania zadania. Olchowska-Kotala (2009) badała skłonność do korzystania z niekonwencjonalnych metod terapii (NMT), takich jak akupunktura, homeopatia czy ziołolecznictwo. Uzyskane przez nią rezultaty wskazują, że osoby stosujące medycynę alternatywną cechują się także wiarą w zjawiska paranormalne. Inaczej mówiąc, im wyższy poziom przekonań o istnieniu paranormalnych zjawisk, tym większa tendencja do stosowania niekonwencjonalnych metod terapii. Autorka łączy posiadanie tego typu przekonań z większą postrzeganą wiedzą i kontrolą nad przebiegiem oraz skutkami NMT, a także uznawaniem ich za skuteczne i nieszkodliwe. W badaniach związanych z wiarą w zjawiska niewyjaśnione analizowane są również związki z takimi zmiennymi jak style poznawcze czy podatność na sugestię – Hergovich (2003) udowodnił, że styl poznawczy związany z zależnością od pola i podatność na sugestię wiążą się istotnie z wiarą w zjawiska niewyjaśnione (odwrotnie dla osób niezależnych od pola oraz z niskim poziomem podatności na sugestię). Wysoki poziom podatności na sugestię może prowadzić do zniekształceń w percepcji rzeczywistości i doświadczania zjawisk, które tak naprawdę nie występują (Wiseman, Greening, 2005). W odniesieniu do konstruktów osobowości (ujmowanej jako zespół cech) warto wskazać na związki zachodzące pomiędzy cechami osobowości w ujęciu Wielkiej Piątki – modelu wskazującego na pięć metacech tworzących osobowość (Goldberg, 1990). Perdue (2013) wykazała, że pomiędzy ekstrawersją a wiarą w zjawiska paranormalne zachodzi pozytywny związek, natomiast negatywny – z neurotyzmem. Z kolei w ramach modelu HEXACO – traktującego osobowość w ujęciu sześciu głównych cech (Ashton i Lee, 2007), Betsch, Aßmann i Glöckner (2020) uzyskali wyniki świadczące o dodatnim związku emocjonalności, otwartości oraz ujemnym sumienności – z wiarą w zjawiska paranormalne.

Konstruktem związanym z osobowością jest pojęcie osobowości typu D, zwanej także osobowością stresową (distressed personality). Pojęcie zostało wprowadzone do literatury w przez holenderskiego psychologa klinicznego Denolleta (1998). Historia powstania typu D jest ściśle związana z poszukiwaniem zależności występujących między osobowością a chorobą. Przyczyniło się do tego w istotny sposób wiele niejednoznaczności i kontrowersji uzyskanych w trakcie poszukiwań osobowościowych

uwarunkowań różnych chorób somatycznych (Ogińska-Bulik, 2006). Osobowość typu D (obok wzoru zachowania A oraz osobowości typu B i C) stanowi jedną z prób wyjaśnienia zależności pomiędzy ludzkim ciałem i psychiką. Analizując mechanizmy funkcjonowania osobowości stresowej, można łatwo zauważyć specyficzny przebieg procesów poznawczych dotyczących oceny poznawczej i radzenia sobie ze stresem. Jest on uwidoczniiony w trzech komponentach: poznawczym, emocjonalnym i behawioralnym. Negatywna emocjonalność będąca względnie stałą dyspozycją poprzedza procesy oceny poznawczej oraz radzenia sobie i w ten sposób sprzyja ocenianiu występujących zdarzeń jako zagrażających i szkodliwych. Jednostki typu D mające tendencję do doświadczania negatywnego afektu oceniają otaczającą je rzeczywistość w kategoriach zagrożenia (komponent poznawczy). Nasila to u nich negatywne emocje, takie jak niepokój, lęk czy wrogość (komponent emocjonalny), co w konsekwencji prowadzi do obrony i radzenia sobie z wyżej wspomnianymi emocjami. Preferowana forma radzenia sobie, czyli powstrzymanie się od okazywania emocji i zachowań zgodnych z nimi, prowadzi nieuchronnie do zwiększenia poczucia stresu oraz powoduje zmiany wegetatywno-somatyczne, będące katalizatorem wystąpienia choroby somatycznej (Ogińska-Bulik i in., 2009). Jak podają Denollet i Van Heck (2001) osobowość typu D jest powiązana z wieloma objawami stresu psychologicznego, na przykład skłonnością do depresji, trudnościami w spostrzeganiu i korzystaniu ze wsparcia społecznego, niskim poziomem satysfakcji z życia, znacznie obniżonym poczuciem własnej wartości czy wreszcie poczuciem wyczerpania. Wykazano także, że istnieje dodatni związek pomiędzy występowaniem tego typu osobowości a doświadczaniem stresu w miejscu pracy (Ogińska-Bulik, 2005) czy rzadszymi powrotami do pracy po okresie absencji (De Fruyt i Denollet, 2002). Inne badania wskazują jako korelaty typu D zwiększony niepokój (Schiffer i in., 2008), częste objawy depresyjne (Pedersen i in., 2006) czy większe ryzyko doświadczenia stresu pourazowego (Pedersen i Denollet, 2004). Z kolei Greene (2000) zauważył, że ludzie o osobowości typu D uzyskują wyższe wyniki w teście MMPI-2 na skalach depresji i psychastenii, a De Fruyt i Denollet (2002), że częściej skarżą się na dolegliwości somatyczne i są bardziej skłonni do stosowania środków uspokajających. Ci sami autorzy podkreślają, że osobowości typu D nie należy utożsamiać z patologią. Powinna być ona traktowana jako skrajny biegun tworzących ją wymiarów, które zaliczane są do normy psychologicznej.

Koncepcja kontroli działania, zwana także potocznie siłą woli, została opracowana przez niemieckiego psychologa Juliusa Kuhla. Skupia się ona na procesach określanych mianem kontroli działania lub kontroli wolicjonalnej, które to stają pomiędzy zamiarem a jego realizacją. Autor koncepcji podkreśla, że siła woli pośredniczy pomiędzy innymi motywacjami a tendencją do działania, która jest wzmacniana i realizowana (Kuhl, 1984). Istotnym punktem w podejmowaniu działania jest to, w jaki sposób jednostka myśli o samej sobie, co z kolei wiąże się z tym, jak samą siebie spostrzega. Główną

funkcją kontroli działania jest utrzymywanie wysokiego stanu aktywności lub gotowości do kontynuowania działania z jednoczesnym hamowaniem i odrzucaniem motywów konkurencyjnych (Kuhl i Kazen-Saad, 1988, za: Marszał-Wiśniewska, 2002). Kuhl (1984) wyróżnił dwa typy kontroli: katastroficzny i metastatyczny. Typ katastroficzny charakteryzuje dążenie do zachowania status quo i unikanie zmian, natomiast typ metastatyczny cechuje wprowadzanie zmian. Według autora istotnym czynnikiem aktywizującym obydwa typy kontroli (zarówno metastatyczny, jak i katastroficzny) jest odpowiednio orientacja na działanie (*action orientation*) i orientacja na stan (*state orientation*). Pojęcia te są najważniejszą składową koncepcji kontroli działania i opisują dwa różne stany motywacyjne. Kuhl uważał, że orientacja na działanie jest odpowiedzialna za aktywizację procesów poznawczych i emocjonalnych, ułatwiających realizację zamiaru, z kolei orientacja na stan utrudnia tę realizację. Podkreślał także indywidualną tendencję do orientacji na stan lub działanie, która jest mniej lub bardziej stabilna w czasie i może być traktowana jako zmienna osobowościowa, ponieważ jest związana z takimi wymiarami osobowości jak neurotyzm, sumiennosc, lęk czy ekstrawersja/introwersja (Kuhl i Beckmann, 1994). Ponadto osoby zorientowane na działanie charakteryzuje silniejsza tendencja do samokontroli oraz mniejsza podatność na stres (Marszał-Wiśniewska, 2002), wyższa efektywność strategii wolicjonalnych, w tym kontroli emocji, które polegają na generowaniu emocji pozytywnych, potrzebnych do podtrzymywania zamiaru (Kuhl, 1994). Osoby te lepiej radzą sobie z regulacją negatywnego afektu w sytuacji wymagającej podjęcia działania w wymagających warunkach (Koole i Jostmann, 2004), a także w przypadku poniesienia porażki łatwiej ją sobie wybaczą (Allemand i in., 2008). Osoby, które cechuje orientacja na stan, częściej myślą o tym, co robią w trakcie danej aktywności. Z jednej strony może być to przyczyną większej uważności, z drugiej strony może prowadzić do sztywności i braku umiejętności szybkiej zmiany aktywności. Ten typ osób cechuje się brakiem zdecydowania i biernością, częstszym odczuwaniem lęku. Osoby zorientowane na działanie częściej myślą przyszłościowo o konsekwencjach swoich działań, są zdolne do odraczania gratyfikacji (Trzópek, 2008). Podsumowując, można stwierdzić, że osoby, które cechuje orientacja na stan, charakteryzują się większą beczynnością, a osoby o orientacji na działanie – większą gotowością do działania (Kuhl, 1984).

Cel i metoda

Celem opisywanego badania jest sprawdzenie zależności pomiędzy nasileniem przesądności i wiarą w zjawiska niewyjaśnione a właściwościami charakterystycznymi dla jednostek typu D oraz występowaniem koncentracji na działanie lub stan podczas wykonywania czynności. Przypuszcza się, że poziom przesądności u poszczególnych osób wiąże się w pewnym stopniu z predyspozycjami indywidualnymi. Badanie ma również na celu rzucenie nowego światła na zagadnienie przesądności oraz znalezienie innych

charakterystyk i predyspozycji, które się z nimi wiążą. Jest to zagadnienie tym bardziej warte eksploracji, że różne przesady i wierzenia w zjawiska paranormalne występują we wszystkich kulturach, zatem można uznać je za zjawisko uniwersalne. Dodatkową motywacją podjęcia tego zagadnienia jest fakt, że wśród polskich badań niewiele jest takich, które bezpośrednio dotyczą poruszanej problematyki. Na podstawie przedstawionych teorii oraz wyników badań zakłada się występowanie zależności pomiędzy wiarą w przesady, wróżby i zjawiska paranormalne a nasileniem skłonności osobowościowych typu D, a także orientacją na stan będącą jedną z głównych składowych koncepcji kontroli działania Juliusa Kuhla. Zarówno przesadność, jak i cechy osobowości typu D korelują dodatnio z wymiarem temperamentu z FCZ-KT, jakim jest reaktywność emocjonalna, co może oznaczać, że osoby przesadne mogą wykazywać pewne cechy występujące u jednostek typu D (Sosnowski i Wiech, 2006). Osoby te częściej charakteryzuje także zewnętrzne poczucie kontroli, co z kolei wiąże się koncepcją siły woli Juliusa Kuhla.

W świetle analizy literatury postanowiono następujące pytania badawcze:

Pytanie badawcze 1: Czy występują istotne różnice w zakresie skłonności do wiary w przesady i zjawiska paranormalne u kobiet i mężczyzn?

Pytanie badawcze 2: Czy występują istotne różnice w zakresie skłonności do wiary w przesady i zjawiska paranormalne u osób z różnym poziomem wykształcenia?

Pytanie badawcze 3: Czy przesadność i wiara w zjawiska niewyjaśnione współwystępują z negatywną emocjonalnością i hamowaniem społecznym?

Pytanie badawcze 4: Czy przesadność i wiara w zjawiska niewyjaśnione współwystępują z orientacją na stan?

Do powyższych pytań sformułowano następujące hipotezy:

Hipoteza 1: Kobiety będą wykazywały większą niż mężczyźni skłonność do wiary w przesady i zjawiska paranormalne.

Hipoteza 2: Osoby z wykształceniem zawodowym i niższym będą wykazywać większą skłonność do wiary w przesady i zjawiska paranormalne niż osoby z wykształceniem średnim i wyższym.

Hipoteza 3: Przesadność i wiara w zjawiska niewyjaśnione współwystępują z negatywną emocjonalnością i hamowaniem społecznym.

Hipoteza 4: Przesadność i wiara w zjawiska niewyjaśnione współwystępują z orientacją na stan.

Zastosowane narzędzia badawcze

Kwestionariusz otwartości przekonań (KOP20)

Kwestionariusz otwartości przekonań autorstwa Sosnowskiego i Wiecha (2006) jest pierwszym polskim narzędziem do pomiaru przesadności. Skala zawiera 20 pytań, a osoby wypełniające kwestionariusz wyrażają swoją wiarę w przesady na 4-stopniowej

skali Likerta (od 0 do 3). Zakres wyników, jakie można uzyskać w kwestionariuszu, waha się od 0 (dla osób, które nie wierzą w żaden z prezentowanych przesądów) do 60 (dla osób, które wierzą we wszystkie opisane w narzędziu przesady). Kwestionariusz posiada strukturę jednoczynnikową i cechuje się wysoką rzetelnością: α -Cronbacha = 0,96 (Sosnowski i Wiech, 2006). W przeprowadzonym badaniu uzyskano rzetelność na poziomie $\alpha = 0,95$.

Skala do pomiaru typu D (DS-14).

Autorami polskiej wersji skali DS-14 są Ogińska-Bulik, Juczyński oraz Denollet (2009). Skala przeznaczona jest do badania osób dorosłych – zdrowych i chorych. Zawiera 14 stwierdzeń, z czego 7 dotyczy negatywnej emocjonalności, czyli skłonności do przeżywania negatywnych emocji, a pozostałe 7 – hamowania społecznego, które objawia się tendencją do powstrzymywania się od wyrażania tych emocji i zachowań z nimi związanych. Każde stwierdzenie oceniane jest na 5-stopniowej skali Likerta. Oddzielnie oblicza się odpowiedzi dla negatywnej emocjonalności i hamowania społecznego. Zakres wyników dla każdego z wymiarów wynosi od 0 do 28 punktów, natomiast dla całej skali od 0 do 56 punktów. Im wyższy wynik uzyska osoba badana, tym większe nasilenie cech osobowości typu D, jednak do zaklasyfikowania do typu D wymagane jest uzyskanie w każdym z wymiarów co najmniej 10 punktów. Współczynniki α -Cronbacha wynoszą dla podskali *Negatywna emocjonalność* 0,86, natomiast dla *Hamowania społecznego* 0,84. W niniejszym badaniu rzetelność była równa $\alpha = 0,80$ dla podskali *Negatywna emocjonalność* oraz $\alpha = 0,80$ dla podskali *Hamowanie społeczne*. Dla wyniku ogólnego współczynnik rzetelności również był równy $\alpha = 0,80$.

Skala kontroli działania – Action Control Scale (ACS-90).

Do oszacowania indywidualnych tendencji jednostki w zakresie właściwości wolicjonalnych została wykorzystana polska adaptacja *Skali kontroli działania* autorstwa Marszał-Wiśniewskiej (2002). Skala mierzy orientację na działanie vs. stan oraz orientację na działanie vs. zmienność, które wpływają na zdolność do realizacji zamiarów. Wyróżnia się w niej trzy podskale (Marszał-Wiśniewska, 2002):

- AOF – orientację na działanie w sytuacjach niepowodzenia, przykrych doświadczeń vs. orientacji na stan (zaabsorbowanie);
- AOD – orientację na działanie w sytuacjach decyzyjnych vs. orientację na wahanie;
- AOP – orientację na działanie podczas wykonywania czynności vs. orientację na zmienność.

Każda z podskal składa się z 12 pozycji opisujących konkretne sytuacje. Im wyższy wynik w skali, tym większe nasilenie orientacji na działanie. Polska adaptacja skali ACS-90 posiada zadowalającą rzetelność, dzięki czemu nadaje się do badań zbiorowych i porównań międzygrupowych. Współczynnik α -Cronbacha dla każdej z podskal wynosi kolejno (Marszał-Wiśniewska, 2002): dla podskali AOF – $\alpha = 0,79$; dla podskali

AOD – $\alpha = 0,77$; dla podskali AOP – $\alpha = 0,69$. W przeprowadzonym badaniu uzyskano kolejno: AOF – $\alpha = 0,69$; AOD – $\alpha = 0,68$; AOP – $\alpha = 0,12$. Z uwagi na niezadowalającą rzetelność podskali AOP wyłączono ją z analiz statystycznych.

Skala Niewyjaśnione zjawiska

Niewyjaśnione zjawiska autorstwa Olchowskiej-Kotali (2009) to polska skala, która jest przystosowana do badania wierzeń w zjawiska niewyjaśnione i paranormalne (w tym przesądności) w polskiej kulturze. Wiarę w poszczególne zjawiska ocenia się na 5-stopniowej skali Likerta. Każdy wymiar jest opisany dwubiegunowo: od 1 – całkowicie się zgadzam z tą opinią do 5 – całkowicie nie zgadzam się z tą opinią. Minimalny wynik jaki można osiągnąć to 30, natomiast maksymalny to 150. Kwestionariusz ma strukturę czteroczynnikową, tworzącą jeden łączny konstrukt, jakim są przekonania o istnieniu zjawisk paranormalnych. Wyodrębnione czynniki to wiara w siły nadprzyrodzone (15 pozycji), możliwość przewidywania przyszłości (6 pozycji), przesady (5 pozycji) i UFO (4 pozycje). Wysoki współczynnik α -Cronbacha (0,91) przemawia na korzyść rzetelności całej skali, co czyni ją odpowiednim narzędziem do badań grupowych. Z uwagi na stosunkowo małą popularność w Polsce zjawiska występowania niezidentyfikowanych obiektów latających (UFO) podjęto decyzję o wyłączeniu tej podskali z przeprowadzonych badań. W prezentowanym badaniu uzyskano następujące współczynniki rzetelności: wiara w siły nadprzyrodzone – $\alpha = 0,84$; możliwość przewidywania przyszłości – $\alpha = 0,70$; przesady – $\alpha = 0,82$. Dla wyniku ogólnego – przekonanie o istnieniu zjawisk paranormalnych – uzyskany współczynnik rzetelności wyniósł $\alpha = 0,89$.

Procedura i opis badanej grupy

Uczestnikami badania były 64 osoby dorosłe: 34 kobiety i 30 mężczyzn, z czego kobiety stanowiły 53%, a mężczyźni 47%. Wiek osób badanych mieścił się w szerokim zakresie od 19 do 79 lat ($M = 37$, $SD = 14,34$). Najczęściej występującą wartością był wiek 23 lata. Część badanych stanowili studenci studiów stacjonarnych lub niestacjonarnych kierunków technicznych (takich jak inżynieria środowiska i inżynieria chemiczna), a także pedagogiki, pozostała część pracowała, a 2 osoby były emerytami. W odniesieniu do poziomu wykształcenia 35,9 % badanych miało wykształcenie zawodowe lub niższe, a 64,1% średnie lub wyższe. Najwięcej osób z badanej grupy posiadało wykształcenie średnie (59,4%).

Badanie odbywało się w wielu miejscach, indywidualnie lub grupowo, ale dla każdej osoby badanej zostały zapewnione te same warunki: zagwarantowanie ciszy, prywatności czy wygodne stanowisko do wypełnienia kwestionariusza. Przed przystąpieniem do badania uczestnicy zostali poinformowani o jego celu, przebiegu oraz anonimowej formie. Następnie zadano im pytanie, czy zgadzają się na wzięcie

udziału w badaniu. Po uzyskaniu zgody i informacji o możliwości rezygnacji z badania w każdym momencie uczestnicy otrzymywali do wypełnienia zestaw 4 różnych kwestionariuszy, w skład których wchodziły: *Kwestionariusz otwartości przekonań* (KOP20), *Skala do pomiaru typu D* (DS-14), polska wersja *Skali kontroli działania* (ACS-90) oraz skala *Nietyjaśnione zjawiska* (NZ). Proszono badanych o uważne przeczytanie instrukcji każdego kwestionariusza i wypełnienie w takiej kolejności, w jakiej zostały im przekazane. Po wypełnieniu wszystkich kwestionariuszy dziękowano uczestnikom oraz pytano, czy mają jakieś dodatkowe pytania związane z badaniem.

Analiza wyników z Tabeli 1 pozwala stwierdzić, że łączny wynik wszystkich osób badanych osiągnięty na skali KOP20 mieści się w zakresie przeciętnego. Z kolei średnie wyniki na podskalach negatywnej emocjonalności (12,14) oraz hamowania społecznego (10,14) sugerują, że badani cechują się ponadprzeciętnym poziomem nasilenia cech osobowości typu D. Współczynniki skośności w większości analizowanych skal są bliskie zeru, poza jednym przypadkiem – skala *Negatywnej emocjonalności* osiągnęła skośność umiarkowaną (0,516).

Wyniki

W Tabeli 1 przedstawiono statystyki opisowe dla zmiennych uzyskanych w badaniu.

Tabela 1

Statystyki opisowe zmiennych użytych w badaniu

	Min	Max	M	SD	A	Kurt
KOP20	0	60	27,86	16,33	0,090	-0,664
Siły nadprzyrodzone	18	68	42,06	10,36	-0,026	0,132
Przewidywanie przyszłości	6	28	16,52	4,53	-0,202	0,158
Przesady	5	25	13,14	5,30	0,164	-0,669
DS-14	6	45	22,80	9,04	0,437	-0,101
Negatywna Emocjonalność	0	27	12,14	5,49	0,516	0,177
Hamowanie Społeczne	0	23	10,66	5,22	0,015	-0,277
AOF	0	12	5,48	3,26	-0,004	-0,721
AOD	1	12	7,50	2,67	-0,455	-0,360

Adnotacja. Min - minimum, Max - maksimum, M - średnia, SD - odchylenie standardowe, A - skośność, Kurt - kurtioza

Poniżej zostaną przedstawione wyniki analiz statystycznych, których celem jest weryfikacja stawianych w artykule hipotez związanych ze skłonnością do wiary w przesady, zjawiska niewyjaśnione z osobowością typu D oraz orientacją na stan vs. działanie w koncepcji Juliusa Kuhla.

Płeć a wiara w przesady i zjawiska paranormalne

W celu weryfikacji postawionej hipotezy 1 (H1: Kobiety będą wykazywały większą niż mężczyźni skłonność do wiary w przesady i zjawiska paranormalne), wykorzystano test t Studenta dla prób niezależnych. Zmienną grupującą była płeć osób badanych, natomiast zmienną testowaną wynik na skali KOP20. Analiza testem t dla prób niezależnych wykazała, że w przypadku przesadności mierzonej KOP20 nie ma istotnych różnic pomiędzy kobietami ($M = 30,88$; $SD = 15,43$), a mężczyznami ($M = 24,43$; $SD = 16,90$), $t = 1,595$; $df = 62$; $p > 0,05$.

Analiza tym samym testem wyników na skali *Niewyjaśnione zjawiska* (w ramach wyniku ogólnego), zawierającej oprócz pozycji dotyczących przesadności również takie, które dotyczyły wiary w siły nadprzyrodzone i przewidywanie przyszłości, wykazała istotne różnice pomiędzy kobietami ($M = 89,68$; $SD = 13,59$) a mężczyznami ($M = 73,63$, $SD = 18,87$); $t = 3,85$; $df = 52,033$; $p < 0,01$. W tym przypadku kobiety cechuje wyższy poziom wiary w przesady i zjawiska nadprzyrodzone.

Tabela 2

Różnice w zakresie przesadności i wiary w zjawiska niewyjaśnione pomiędzy kobietami a mężczyznami

		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>Es</i>
KOP 20	Kobiety	30,88	15,43	1,59	0,12	0,39
	Mężczyźni	24,43	16,90			
NZ	Kobiety	89,68	13,59	3,85	< 0,01	0,97
	Mężczyźni	73,63	18,87			

Adnotacja. KOP 20 – Kwestionariusz otwartości przekonań; NZ – skala *Niewyjaśnione zjawiska*

Wykształcenie a wiara w przesady i zjawiska paranormalne

Do sprawdzenia hipotezy 2, która mówi o tym, że osoby z wykształceniem zawodowym i niższym będą wykazywać większą skłonność do wiary w przesady i zjawiska paranormalne niż osoby z wykształceniem średnim i wyższym, przeprowadzono analizy za pomocą testu U Manna-Whitneya, gdzie zmienną grupującą był poziom wykształcenia osób badanych, a zmiennymi testowanymi wyniki na skalach KOP20 i NZ. Z uwagi na to, że jedynie 2 osoby z badanej grupy miały wykształcenie podstawowe, a 3 osoby wykształcenie wyższe, zdecydowano włączyć je do innych grup i z początkowych czte-

rech utworzyć dwie. Osoby z wykształceniem podstawowym połączone z grupą o wykształceniu zawodowym (25 osób), z kolei osoby z wykształceniem wyższym włączono do grupy o wykształceniu średnim (39 osób).

W pierwszej grupie z wykształceniem podstawowym i zawodowym poziom przesądności na skali KOP20 był wyższy ($M = 41,38$) niż u osób z wykształceniem średnim i wyższym ($M = 26,81$). Analiza testem rangowym U Manna-Whitneya wykazała, że różnice między grupami są istotne statystycznie $U = 265,50$; $p < 0,05$. Osoby z wykształceniem podstawowym i zawodowym cechuje większy poziom nasilenia przesądności.

W skali *Nietyjaśnione zjawiska* nie zaobserwowano różnic pomiędzy osobami z wykształceniem podstawowym i zawodowym a średnim i wyższym. Grupy nie różnią się istotnie statystycznie pod kątem tej zmiennej.

Tabela 3

Różnice w zakresie przesądności i wiary w zjawiska nietyjaśnione pomiędzy osobami z wykształceniem podstawowym i zawodowym a średnim i wyższym

		Me	N	U	Z	p
KOP 20	Wykształcenie podstawowe i zawodowe	36,00	25	265,50	-3,06	0,02
	Wykształcenie średnie i wyższe	26,00	39			
NZ	Wykształcenie podstawowe i zawodowe	94,00	25	324,00	-1,50	-,13
	Wykształcenie średnie i wyższe	80,00	39			

Adnotacja. KOP 20 – Kwestionariusz otwartości przekonań; NZ – skala *Nietyjaśnione zjawiska*

Przesądność i wiara w zjawiska nietyjaśnione a osobowość typu D

W celu weryfikacji hipotezy 3 (Przesądność i wiara w zjawiska nietyjaśnione współwystępują z nasileniem skłonności osobowościowych typu D) przeprowadzono analizę korelacji r-Pearsona.

Dzięki temu sprawdzono zależność pomiędzy przesądnością i wiarą w zjawiska paranormalne a nasileniem osobowości typu D, w tym jej wymiarów – negatywnej emocjonalności i hamowania społecznego. Wyniki przedstawia Tabela 4.

Tabela 4*Współczynniki korelacji przesądności z wymiarami osobowości typu D*

	N	KOP20	NZ	Przewidywanie przyszłości	Przesady	Siły nadprzyrodzone
DS-14	64	-0,326**	0,037	-0,129	-0,147	0,034
Negatywna emocjonalność	64	-0,310*	-0,027	-0,163	-0,099	0,033
Hamowanie społeczne	64	-0,238	-0,025	-0,051	-0,150	0,23

Adnotacja. KOP20 – *Kwestionariusz otwartości przekonań*; NZ – skala *Niewyjaśnione zjawiska*; DS-14 – *Skala do pomiaru typu D*

* - korelacja na poziomie 0,05; ** - korelacja na poziomie 0,01;

Analiza korelacji wykazała, że pomiędzy przesądnością a nasileniem cech charakterystycznych dla osobowości typu D występuje istotna korelacja, która ma ujemny kierunek i słabą siłę. Oznacza to, że wraz ze wzrostem nasilenia tych cech maleje przesądność. Podobną zależność otrzymano w kontekście związku nasilenia przesądności i negatywnej emocjonalności. Wzrostowi poziomowi przesądności towarzyszy spadek negatywnej emocjonalności. Nie zaobserwowano istotnej korelacji pomiędzy hamowaniem społecznym a przesądnością i wymiarami w ramach skali *Niewyjaśnione zjawiska*.

Przesądność i wiara w zjawiska niewyjaśnione a orientacja na stan

Kolejna hipoteza dotyczy związków występujących pomiędzy przesądnością, wiarą w zjawiska niewyjaśnione i orientacją na stan (Przesądność i wiara w zjawiska niewyjaśnione współwystępują z orientacją na stan).

W celu jej weryfikacji przeprowadzono analizę korelacji r-Pearsona, której wyniki przedstawione są w tabeli 5.

Tabela 5*Współczynniki korelacji przesądności, wiary w zjawiska niewyjaśnione a orientacją na stan*

	N	AOF	AOD
KOP 20	64	0,260*	0,084
NZ	64	0,152	0,066
Przewidywanie przyszłości	64	0,111	0,029
Przesady	64	0,212	0,046
Siły nadprzyrodzone	64	0,086	0,069

Adnotacja. KOP20 – *Kwestionariusz otwartości przekonań*; NZ – skala *Niewyjaśnione zjawiska*; AOF - orientacja na działanie w sytuacjach niepowodzenia vs. orientacja na stan; AOD - orientacja na działanie w sytuacjach decyzyjnych vs orientacja na wahanie

* - korelacja na poziomie 0,05;

Uzyskane wyniki wykazały, że spośród porównywanych wymiarów wyniki w teście KOP20 korelują istotnie z podskalą AOF. Jest to korelacja o słabym nasileniu i oznacza, że wraz ze wzrostem poziomu przesądności wzrasta u jednostki zorientowanie na działanie w sytuacjach niepowodzenia i przykrych doświadczeń. Uzyskany wynik jest niezgodny z oczekiwanym.

Dyskusja wyników

Celem pracy było przybliżenie i głębsze poznanie zależności łączących problematykę przesądności z cechami osobowości oraz siłą woli. Na podstawie przeglądu literatury i wcześniejszych badań postawiono cztery hipotezy, które poddano empirycznej weryfikacji. Przedstawione będą także wnioski i propozycje dalszych badań w tym zakresie.

Hipoteza 1, mająca charakter replikacyjny i mówiąca o występowaniu różnic w poziomie przesądności pomiędzy kobietami i mężczyznami, a dokładniej o tym, że to kobiety są bardziej przesądne, została potwierdzona jedynie częściowo. Analiza pokazała, że w odniesieniu do samych przesądów i *Kwestionariusza otwartości przekonań* żadna z płci nie osiągała wyższych wyników. Są to rezultaty podobne do tych uzyskanych przez Sosnowskiego i Wiecha (2006). Z kolei w skali *Nietyjaśnione zjawiska* wystąpiły różnice zgodne z założoną hipotezą – kobiety z grupy badanej uzyskiwały w tym teście wyższe wyniki. Również French i Stone (2014) podają, że kobiety częściej wykazują tendencję do wiary w zjawiska nietyjaśnione i paranormalne. Warto jednak wskazać na inne badania, pokazujące, że to mężczyźni osiągali wyższy wynik na skalach dotyczących wierzeń paranormalnych (Irwin, 1993; Patry i Pelletier, 2001; Rice, 2003).

Hipoteza 2, również o charakterze replikacyjnym, wskazywała na związek poziomu wykształcenia ze stopniem wierzenia w przesady. Ta hipoteza znalazła potwierdzenie w wynikach otrzymanych w *Kwestionariuszu otwartości przekonań* – osoby z wykształceniem podstawowym i zawodowym cechuje większy poziom nasilenia przesądności niż osoby z wykształceniem wyższym. Otrzymane wyniki są podobne do uzyskanych w badaniu Sosnowskiego i Wiecha (2006). W odniesieniu do skali *Nietyjaśnione zjawiska* nie zaobserwowano istotnie statystycznych różnic między grupami. Warto wspomnieć o związku zachodzącym pomiędzy inteligencją a wiarą w zjawiska paranormalne – Jones, Russel i Nickel (1977) wykryli pozytywną korelację pomiędzy wiarą w zjawiska paranormalne a poziomem inteligencji. Niewykluczone, że osoby o wyższym poziomie inteligencji bardziej interesują się tego typu zjawiskami i szukają więcej informacji na ten temat, a ich zainteresowanie przekłada się na skłonność do wiary na przykład w obecność duchów. Z drugiej strony Musch i Ehrenberg (2002) wykazali ujemną korelację pomiędzy inteligencją a wiarą w zjawiska paranormalne – wyznawcy zjawisk paranormalnych mają tendencję do błędnego przypisywania niezwykłych zbiegów okoliczności raczej przyczynom paranormalnym niż przypadkowi i interpretują takie sytuacje w świetle istnienia zjawisk nietyjaśnionych.

Hipoteza 3 dotyczyła pozytywnego związku zachodzącego pomiędzy przesądnością a nasileniem skłonności osobowościowych typu D. Nie znalazła ona potwierdzenia w przeprowadzonych analizach; co więcej, okazało się, że zależność ta jest odwrotna niż przewidywana. Skala KOP20 korelowała ujemnie z wynikiem ogólnym oraz jedynym wymiarem skali DS-14 – negatywną emocjonalnością. Z powyższej analizy wynika, że wierze w przesady towarzyszy obniżanie negatywnej emocjonalności i skłonności typowych dla osobowości typu D. Jak podaje Vyse (1997) to dla osób przesądnych charakterystyczne jest wysokie nasilenie neurotyczności, jak i przewaga doświadczenia emocji negatywnych. Podkreślają to również Wiseman i Watt (2004). Z drugiej strony uzyskane w badaniu wyniki mogą sugerować, że wiara w przesady kompensuje negatywne emocje i stanowi wsparcie emocjonalne u osób uważających je za prawdziwe. Takie wyniki mogą również sugerować, że osoby wierzące w przesady właśnie dzięki temu zawierzaniu unikają przeżywania negatywnych emocji, ponieważ np. jeśli potłuką lustro, co ich zdaniem zwiastuje siedem lat nieszczęścia, mają sposób na odczynienie „złego uroku”, zakopując je poza domem w ziemi. Jednocześnie unikają sytuacji związanych z pechem – nie witają się przez próg i nie siadają przy rogu stołu, zmniejszając znacznie w ten sposób subiektywne ryzyko przeżywania związanego z tym dyskomfortu. Mogą też gromadzić przedmioty „przynoszące szczęście”, takie jak figurki słoników z podniesioną trąbą, w wyniku czego czują, że zwiększą swoje szanse na powodzenie czy odniesienie sukcesu, przez co ich poziom irytacji, wrogości i lęku (odczuwany w dużym stopniu w przypadku negatywnej emocjonalności) jest obniżany właśnie przez wiarę w sprawczą moc takich działań.

Ostatnia hipoteza dotyczyła związku zachodzącego pomiędzy przesądnością, wiarą w zjawiska niewyjaśnione a orientacją na stan. Jedyna uzyskana korelacja zachodzi pomiędzy przesądnością a orientacją na działanie w sytuacjach niepowodzenia. Jest to korelacja dodatnia i oznacza, że wraz ze wzrostem przesądności wzrasta zorientowanie na działanie w sytuacjach porażki. Uzyskany wynik jest niezgodny z oczekiwanym. Sugeruje to, że przesądność nie tylko nie przeszkadza w podjęciu zamiaru i działaniu, ale w pewnym stopniu jest czynnikiem wzmacniającym. Warto przytoczyć badania, które wskazują, że przesądność może wiązać się z efektywnością radzenia sobie z trudnymi sytuacjami, gdzie – według osób przesądnych – tego typu myślenie i zachowanie zwiększają prawdopodobieństwo sukcesu (Ninness i Ninness, 1998). Takie zachowania mogą również powodować wzrost przekonania o własnych zdolnościach (Rudski, 2001).

Podsumowanie i sugestie dalszych badań

Uzyskane w powyższych analizach wyniki należy traktować z dużą ostrożnością z kilku powodów. Po pierwsze, grupa badana była mocno ograniczona jeśli chodzi o liczbę uczestników badania. Po drugie, pomimo dużej rozpiętości wiekowej badanych, dominowały głównie osoby w młodym wieku – większe zróżnicowanie pod względem

wieku mogłoby dać ciekawsze i być może bardziej wyraźne rezultaty. Po trzecie, wśród uczestników badania znajdowały się osoby relatywnie zdrowe. Z wcześniejszych badań (Denollet, 1998; Ogińska-Bulik, 2004; Ogińska-Bulik i Juczyński, 2004) wynika, że osobowość typu D znacznie częściej występuje u osób chorych, więc warto sprawdzić, na jakim poziomie utrzymuje się u nich przesądność. Być może okaże się, że przesądność będzie bardziej wyartykułowana u osób chorych, ze zdiagnozowanym typem osobowości D lub wręcz odwrotnie – jeszcze mniejsza niż u uczestników badania. Warto również wskazać na fakt, że podskala AOP (orientacja na działanie podczas wykonywania czynności vs. orientacja na zmienność) uzyskała na tyle niski współczynnik rzetelności, że nie została uwzględniona w analizach, co ogranicza ilość uzyskanych wyników w ramach przeprowadzanych analiz.

Łatwo zauważyć, że przesady są wszechobecne i głęboko zakorzenione w kulturze i codziennym funkcjonowaniu jednostki. Nierzadko mają także wpływ na podejmowane przez ludzi decyzje. Badania empiryczne wyraźnie pokazują, że zachowania przesądne, jakkolwiek nieracjonalne, są rozpowszechnione we wszystkich kulturach; Sosnowski i Wiech (2006) sugerują, jakoby najważniejszym źródłem wiary w przesady był dyskomfort. Ów dyskomfort dotyczy najczęściej sytuacji niepewnych, mało przewidywalnych, nad którymi jednostka nie ma kontroli poznawczej lub behawioralnej. Wnioskują z tego, że zachowania przesądne stanowią próbę uzyskania poczucia kontroli nad sytuacją, nawet jeśli jest ono złudne.

Brak uzyskanych korelacji lub uzyskany odwrotny kierunek sugeruje, że zachowania przesądne są nie tylko irracjonalne, ale również trudne do przewidzenia, co może stanowić dalszą motywację do podejmowania tej problematyki. Niezależnie od dalszego rozwoju nauki i kultu racjonalnego myślenia w świecie zdominowanym przez nowe technologie, spora część społeczeństwa nadal będzie wierzyła w przesady i siły nadprzyrodzone. Co więcej, jak podaje Krok (2007, s. 94), „wydaje się, że obserwowany współcześnie dynamiczny rozwój nauki i techniki nie jest w stanie zniwelować myślenia przesądnego. Być może z prostego powodu, że jest ono «wkalkulowane» w procesy poznawcze i emocjonalne jednostki, umożliwiając radzenie sobie w otaczającym środowisku”.

BIBLIOGRAFIA

1. Allemand, M., Job, V., Christen, S., Keller, M. (2008). Forgivingness and action orientation, *Personality and Individual Differences*, 45(8), 762–766. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2008.08.002>
2. Ashton, M.C., Lee, K. (2007). Empirical, theoretical, and practical advantages of the Hexaco model of personality structure. *Personality and Social Psychology Review*, 11(2), 150–166. <https://doi.org/10.1177/1088868306294907>
3. Betsch, T., Aßmann, L., Glöckner, A. (2020). Paranormal beliefs and individual differences: story seeking without reasoned review. *Heliyon*, 6(6). <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e04259>

4. Buhrmann, H., Zaugg, M.K. (1981). Superstitions among basketball players: an investigation of various forms of superstitions beliefs and behavior among competitive basketballers at the Junior High School to University Level, *Journal of Sport Behaviour*, 4(4), 163–174.
5. Damisch, L., Stoberock, B., Mussweiler, T. (2010). Keep your fingers crossed! How superstition improves performance. *Psychological Science*, 21(7), 151–156. <https://doi.org/10.1177/0956797610372631>
6. De Fruyt, F., Denollet, J. (2002). Type D personality: A five factor model perspective. *Psychology and Health*, 17(5), 671–683. <https://doi.org/10.1080/08870440290025858>
7. Denollet, J. (1998). Personality and coronary heart disease: the type-D scale-16 (DS16). *Annals Behavioral Medicine*, 20(3), 209–215. <https://doi.org/10.1007/BF02884962>
8. Denollet, J., Van Heck, G.L. (2001). Psychological risk factors in heart disease. What Type D personality is (not) about. *Journal of Psychosomatic Research*, 51(3), 465–468. [https://doi.org/10.1016/S0022-3999\(01\)00230-6](https://doi.org/10.1016/S0022-3999(01)00230-6)
9. Ellis, L. (1988). Religiosity and superstition: Are they related or separate phenomena? *Psychology: A Journal of Human Behavior*, 25(2), 12–13.
10. Faiza, A. (2018). Social and Psychological factors for Superstition: A Brief Literature Review. *International Journal of Advance Study and Research Work*, 1(5), 2581–5997. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1405381>
11. French, C.C., Stone, A. (2014). *Anomalistic Psychology*. Red Globe Press.
12. Goldberg, L.R. (1990). An alternative “description of personality”. The Big Five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 1216–1229.
13. Greene, R.L. (2000). *The MMPI-2: An interpretive manual*. Allyn & Bacon.
14. Hergovich, A. (2003). Field dependence, suggestibility and belief in paranormal phenomena. *Personality and individual differences*, 34(2), 195–209. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(02\)00022-3](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(02)00022-3)
15. Irwin, H.J. (1993). Belief in the paranormal: A review of the empirical literature. *The Journal of the American Society for Psychical Research*, 87(1), 1–39.
16. Jones, W.H., Russel, D.W., Nickel, T.W. (1977). Belief in the Paranormal Scale: An objective instrument to measure belief in magical phenomena and causes. *Journal Supplement Abstract Service, Catalog of Selected Documents in Psychology*, 7, 100.
17. Koole, S.L., Jostmann, N.B. (2004). Getting a Grip on Your Feelings: Effects of Action Orientation and External Demands on Intuitive Affect Regulation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87(6), 974–990. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.87.6.974>
18. Krok, D. (2007). Myślenie przesądna a religijne funkcjonowanie osób. *Polskie Forum Psychologiczne*, 12(1), 93–112.
19. Kuhl, J. (1984). Volitional aspects of achievement motivation and learned helplessness: Toward a comprehensive theory of action control, W: B.A. Maher i W.B. Maher (red.), *Progress in Experimental Personality Research* (99–171). Academic Press.
20. Kuhl, J., Beckmann, J. (1994). *Volition and personality: action versus state orientation*. Hogrefe & Huber Publishers.
21. Kuhl, J., Kazen-Saad, M. (1988). A motivational approach to volition: Activation and de-activation of memory representations related to uncompleted intentions, W: V. Hamilton (red.), *Cognitive Perspectives on Emotion and Motivation* (63–85). Kluwer Academic Publisher.
22. Maller, J.B., Lundeen, G.E. (1933). Sources of superstitious beliefs. *The Journal of Educational Research*, 26, 321–343. <https://doi.org/10.1080/00220671.1933.10880314>
23. Marszał-Wiśniewska, M. (2002). Adaptacja skali kontroli działania J. Kuhla (ACS-90). *Studia Psychologiczne*, 4(2), 77–106.
24. Musch, J., Ehrenberg, K. (2002). Probability misjudgment, cognitive ability, and belief in the paranormal, *British Journal of Psychology* 93, 169–177. <https://doi.org/10.1348/000712602162517>

25. Ninness, C.H., Ninness, S.K. (1998). Superstitious math performance: Interactions between rules and scheduled contingencies, *The Psychological Record*, 48, 45–62.
26. Ogińska-Bulik, N., Juczyński, Z. (2004). Osobowość stresowa (typ D) a ryzyko występowania chorób układu krążenia. W: K. Kosińska-Dec i L. Szewczyk (red.), *Rozwój, zdrowie, choroba. Aktualne problemy psychosomatyki* (5–17). Wydawnictwo BEL Studio.
27. Ogińska-Bulik, N. (2004). Osobowość typu D a występowanie chorób somatycznych. *Sztuka Leczenia*, 2, 9–16.
28. Ogińska-Bulik, N. (2005). Osobowość typu D a konsekwencje stresu zawodowego. *Czasopismo Psychologiczne*, 11(1), 69–79.
29. Ogińska-Bulik, N. (2006). Czy osobowość sprzyja etiopatogenezie chorób? Nowe kierunki badań-osobowość typu D. *Nowiny Psychologiczne*, 2, 5–25.
30. Ogińska-Bulik, N., Juczyński, Z., Denollet, J. (2009). Skala do pomiaru typu D – DS14, W: Z. Juczyński i N. Ogińska-Bulik (red.), *Narzędzia pomiaru stresu i radzenia sobie ze stresem* (71–84). Pracownia Testów Psychologicznych.
31. Olchowska-Kotala, A. (2009). *Kto i dlaczego leczy się niekonwencjonalnymi metodami terapii*. Wydawnictwo Adam Marszałek.
32. Patry, A., Pelletier, L. (2001). Extraterrestrial beliefs and experiences: An application of the theory of reasoned action. *The Journal of Social Psychology*, 141, 199–201. <https://doi.org/10.1080/00224540109600547>
33. Pedersen, S., Denollet, J. (2004). Validity of the type D personality construct in Danish post-MI patients and healthy controls. *Journal of Psychosomatic Research*, 57, 265–272. [https://doi.org/10.1016/S0022-3999\(03\)00614-7](https://doi.org/10.1016/S0022-3999(03)00614-7)
34. Pedersen, S., Ong, A., Serruys, P., Erdman, R., van Domburg, R. (2006). Type D personality and diabetes predict the onset of depressive symptoms in patients following percutaneous coronary intervention. *American Heart Journal*, 151(2). <https://doi.org/10.1016/j.ahj.2005.08.012>
35. Perdue, A. (2013). *The relationship between the Big Five Personality Traits and Paranormal Belief*. Praca magisterska. University of Central Florida.
36. Rice, T. (2003). Believe it or not: Religious and other paranormal beliefs in the United States. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 42(1), 95–106.
37. Rudski, J. (2001). Competition, superstition and the illusion of control. *Current Psychology*, 20(1), 68–84.
38. Rudski, J. (2003). What does a “superstitious” person believe? Impressions of participants. *The Journal of General Psychology*, 130(4), 431–445. <https://doi.org/10.1080/00221300309601168>
39. Saenko, Iu.V. (2005). The superstition of today’s college students. *Russian Education and Society*, 47(12), 76–89. 10.1080/10609393.2005.11056939.
40. Schiffer, A., Pedersen, S., Broers, H., Widdershoven, J., Denollet, J. (2008). Type-D personality but not depression predicts severity of anxiety in heart failure patients at 1-year follow-up. *Journal of Affective Disorders*, 106(1-2), 73–81. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2007.05.021>
41. Shippers, M. C., Van Lange, P. (2006). The psychological benefits of superstitious rituals in top sport: A study among top sportspersons. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(10), 2532–2553. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.0021-9029.2006.00116.x>
42. Sosnowski, T., Wiech, M. (2006). Przesądność i próba jej pomiaru: Kwestionariusz otwartości przekonań (KOP20). *Roczniki Psychologiczne*, 9(1), 181–203.
43. Trzópek, J. (2008). Koncepcja poziomów identyfikacji działania a teoria kontroli wolicjonalnej Juliusa Kuhla: implikacje dla problematyki woli i tożsamości. W: D. Kubacka-Jaciecka i M. Kuleta (red.), *W kręgu psychologicznej problematyki tożsamości*, 43–71. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

44. Vyse, S.A. (1997). *Believing in magic. The psychology of superstition*. University Press.
45. Warren, C.W. (1934). *Dictionary of psychology*. Houghton Mifflin.
46. Wiseman, R., Greening, E. (2005). It's still bending: Verbal suggestion and alleged psychokinetic ability. *British Journal of Psychology*, 96(1), 115–127. <https://doi.org/10.1348/000712604X15428>
47. Wiseman, R., Watt, C. (2004). Measuring superstitious belief: why lucky charm matter. *Personality and Individual Differences*, 37(8), 1533–1541. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2004.02.009>